

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊՕԷԶԻԱՅԻ ՄԻ ՔԱՆԻ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐ

Իւրիյ Վեսելովսկու ¹⁾

1.

Ժամանակակից հայկական բանաստեղծութեան նշանաւոր եղանակները պարզել, հասել նշանաւոր գումարներ, բանաձևերի մէջ դնել այն մտքերը, հայեացքները, ցանկութիւնները, որոնք ցոլանում են առանձին բանաստեղծների ստեղծագործութիւնների մէջ, — ահա մի խնդիր, որ մինչև այժմ չի լրացուած, թէև գոյութիւն են ունեցել հայկական բանաստեղծութեան նորագոյն շրջանին նուիրուած քննական ուսումնասիրութիւններ, ի դիմաց նրա գլխաւոր ներկայացուցիչների։ Այն ինչ նման աշխատութեան ժամանակը հասել է, հէնց նրա համար, որ նոր շրջանի առաջին բանաստեղծների գրական ասպարէզ իջնելուց արդէն անցել է աւելի քան 15 տարի և հետևաբար որոշ ինքնուրոյնութիւն է ստացել... Այժմ անցնելով առանձին բանաստեղծների երկերը, մենք շատ յաճախ կարող ենք նկատել նման եղանակներ և բնաբաններ, երբեմն իսկ արտայայտուած միևնույն ձևով։ Այսօրինակ նմանութեան եթէ մենք պատահենք միայն երկու բանաստեղծների մօտ, դա համեմատարար կուենայ քիչ նշանակութիւն. բայց երբ չորս-հինգ հեղինակներ միևնույն եղանակը կրկնում են, այդ, բնականաբար, ձգուած է խորհրդածութիւնների մէջ...

Բանն այստեղ նրանում չէ բոլորովին, թէ ով է ումից վերցրել, ով է ում նմանել, այս հարցի խոր ուսումնասիրութիւ-

¹⁾ «Бак. Изв.»

նր կը լինէր իզուր և անհետեանք աշխատութիւն: Շատ յաճախ բանաստեղծներից ոչ մէկը չի հետեւել իւր գրչի եղբօրը, ալլ դէպքում բոլորը ընդօրինակել են ուրա կամ արեւմտեան Եւրոպացի հեղինակին, կամ նոր ներդաշնակութեամբ պարզաբանել են այն եղանակները, որ ներդաշնակել են առաջին սերունդի հայ բանաստեղծները. վերջապէս եղել են այնպիսի դէպքեր, երբ ոչ մի ընդօրինակութեան մասին խօսք լինել չէ կարող, և նոր շրջանի զանազան բանաստեղծներ ուղղակի արտայայտել են մտքեր, կասկածներ, յոյսեր իրանց սեփական դրողմով, որ կրու՞մ էին օգի մէջ, որ բոլորին մօտ և հասկանալի էր:

Բանածելի մէջ դնել բոլոր, առանց բացառութեան, հայկական նոր բանաստեղծութեան եղանակները, անկարելի է լրագրական յօդուածի շրջանակում,—ես այդ ի նկատի էլ չունեմ: Ես ցանկանում եմ վերցնել միայն մի քանի օրինակներ, զանազան բանաստեղծների (Յովհաննիսեան, Թումանեան, Մատուրեան, Լեւենց, Մանուէլեան) երկերից, անել յայտնի համագործութիւններ, ամեն մի առանձին դէպքում հանել գումարներ: Թող սա լինի միայն աշխատութեան սկիզբը, առաջին փորձը, բոլոր նոր հայկական բանաստեղծութեան քննական հետադատութեան մի յայտնի բաժինը, նրա բոլոր եղանակներով: Եթէ այս յօդուածը պատճառ կը դառնայ ուրիշ ուսումնասիրութիւնների երեւոյլուն, որոնք կրիօսեն հայկական բանաստեղծութեան գաղափարական բովանդակութեան և գեղարուեստական արժանաւորութիւնների մասին, ես իմ նպատակին հասած կը լինեմ:

Ժամանակակից հայ բանաստեղծներից մի քանիսը ունեն ոտանաւորներ, որոնց մէջ փառաբանում են մեծահոգի, արտուրուստ գործչին, որ ամեն ինչ գոհում է իւր շրջապատողների օգտին, անշահասիրութեամբ աշխատում է մարդկանց համար, երբեմն մեռնում է, ինչպէս զինուորը իւր պահակում, շարունակելով մինչև վերջին շունչ աշխատել և բարին քարոզել: Ահա թէ ինչ ենք կարդում Յովհաննիսեանի մի ոտանաւորում.

Երբ նա դեռ նոր էր լոյս աշխարհ տեսել,—

Դառն աշխատութեան կարիքի զաւակ—

Աւանդ ըստացաւ սիրել և գործել,

Ճակատին ծանր խաչի նշանակ:

Աներկբայ մտքով, հաւատող հոգով,
Քարոզում էր իւր խաչի քաղցրութիւն,
Խնչպէս խարազան երկաթի խօսքով
Նա հալածում էր շահ ու բռնութիւն:

Բանաստեղծը խօսում է այն հալածանքների մասին, որոնց հանդիպել է իւր ճանապարհին ճշմարտութեան և մարդասիրութեան այդ մօտենտիկը— մարդկանց կողմից, որ խոնարհւում են միայն ոլժի տռաշ, եստկանութեամբ և դաժանութեամբ են լցուած:

Եւ հաւատարիմ իւր կոչման մեռաւ,
Սուրբ ճշմարտութեան անբիծ նահատակ,
Իսկ սիրոյ նշանն անմահ դրօշմուեցաւ
Շատերի սրտում մէկի փոխանակ...

Կարդում ենք այդ ոստանաւորի վերջին տան մէջ:

Լեռենցը «Նրանց ճակատագիրը» ոտանաւորի մէջ խօսում է երկու փոխադարձ սիրոյ կապերով կապուած յափշտակուածների մասին, որ զրա հետ միասին ողբերուած են մի և նոյն ցանկութեամբ— աշխատել յօգուտ տանչուող, պաշտպանութեան և միտթարութեան սպասող եղբայրների: Նրանք մեռնում են ճնշուած և լքուած կեանքով, այն ժամանակ, երբ շատ բան կարող էին անել իրանց մօտիկների համար,

Մարդիկ էլ յիշում էին անբաժան

Նրանց անուն ու գործ և կեանքը դաժան.

Եթէ մենք դառնանք Ծատուրեանի ստեղծագործութիւններին, կրգտնենք նրա «Ծապանագիր» ոտանաւորը, որ դարձեալ բարձրացնում է անշահասէր, զաղափարական և մարդասէր գործչին:

Կանգնիր, ով անցորդ

Դու այս շերմի մօտ

Եւ հանգիստ կարդա քաջ նահատակին,

Որ կռուի դաշտում

Սուր ու դէնք ձեռքում,

Ձոհ բերեց կեանքը իւր ազգի փառքին:

Բայց կարեկցութեան

Ո՛չ լաց, ո՛չ կական

Թող չպղտորեն քո սիրտն ու հոգին.

Նա լալ չէ սիրում,

հուռել փոթորկում

Նահատակն ընկաւ ժպիտը դէմքին...

Պատկանեանից և մասամբ Շահ-Աղիզեանից սկսած, հայկական բանաստեղծութեան մէջ շատ դործածական է դարձել բանաստեղծի թափառումների արտայայտութիւնը, այս կամ այն պատմական լիշողութիւնների հետ կապուած, անցեալի փլատակներով և աւերակներով լցուած վայրերում: Այսպիսի երկերի դասական օրինակ կարող է համարուել Ռ. Պատկանեանի «Արաքսի Արտասուքը» — մի սաստիկ ուժեղ դործ, որն այժմ էլ, իստուն տարուց լետու, ցնցող տպաւորութիւն է թողնում և վկայում է այն անհերքելի ծիրքը, որ ցոյց է տուել բանաստեղծը իւր զրական գործունէութեան սկիզբներում: Պատկանեանի շաւղով են ընթացել նրա շատ հետևողները, նրա նման նկարագրելով իրանց միայնակ թափառումները պատմական արժանալիչատակ վայրերում, անցեալի մասին լիշողութիւններ, նախորդների հերոսութեան մասին մաքեր, ներկայիս անկատարելութիւնից առաջացած արտունջներ: Երբեմն բուն թափառումների մասին չի լիշում, բայց հեղինակը ստիպում է մի որ և է հին գետի արտայայտել թախիծ, դառնալ դէպի մարդիկ կշտամբիչ կամ լորդորիչ խօսքերով: Պատկանեանի համար այդ արել է Արաքսը — Յովհաննիսեանի «Տղմուտ» ոտանաւորի մէջ նոյն դերն է կատարում մի գետ, որ կտրում է Սևարայրի դաշտը, որի վրայ 451-ին հայերը հերոսաբար կռուել են պարսիկների դէմ քրիստոնէական կրօնի և իրանց հայրենիքի պաշտպանութեան համար: Բանաստեղծին պատկերանում է, որ զիշեր ժամանակ, երբ ամեն ինչ ընկղմւում է քնի մէջ, Տղմուտը հեծեծում է, հառաչում է, ծածկւում է փրփուրով, լիշում է անցեալ դարերի, փառաւոր Վարդանի ժամանակի և նրա մարտակիցների մասին, փնտրում է իւր մաքերի և ողբի արժաւանքը և չգտնելով այն, իրան սև վշտին է յանձնում:

Լեռները ունի ճղիշերային երևոյթ՝ բանաստեղծութիւնը (Վարդանանց տօնի առիթով), որի մէջ պատմած է ինչպէս երբ՝

Հազիւ թէ դիշերը իւր մութ քօղն է սըփում՝

Երկինքը թաղւում է խաւար ամպերում,

Սևարայրի դաշտի վրայ երևում է Վարդան Մամիկոնեան

նի ուրուականը, որ թողել է իւր գերեզմանը, որ դառնայ նոր սերնդին, Յովհաննիսեանցի բանաստեղծութեան մէջ, Տղմուտի տրտունջները լիշեցնող խօսքերով.

Բայց լուռ են մարդիկը—չըկայ արձագանք,

Այլ հողմն է ողբում լսկ, որոտն է անկանդ

Եւ վեր՝ մութ երկինքը քաշին է լսում

Եւ նրա հետ լալիս է թըշուառ ու տրտում:

Կարդում ենք վերջին տներից մէկում: Մանուէլեանն էլ դրա նման իւր «Անիի աւերակները» ոտանաւորի մէջ նկարագրում է անցեալի հոյակապ աւերակների մասին ունեցած մտքերն և զգացմունքները, տալիս է նոյնպէս Ախուրեան գետի տխուր մտքերը:

2.

Ժամանակակից հայկական աւելի տարածուած և սիրուած եղանակներից մէկն է դիմում ներշնչուած բանաստեղծ—մարգարէին և մտորիկին, որ իւր կարող, ոգևորութեամբ լցուած, «մարդկանց սրտերը վստելու» ընդունակ երգերով, կարող է հասարակութեան մէջ զարթեցնել կայտառութիւն և հռանդ, հուսատ ներշնչել մարդկանց, ձգտում դէպի լաւ ապագան, լիշեցնել նրանց եղբայրական սիրոյ, մարդասիրութեան, անշահասիրութեան բարձր գաղափարները, որ շատ յաճախ մոռացւում են առօրեայ կեանքի ժխորի մէջ, անպատկառ եսականութեան և խստութեան աշխարհում: Այս դէպքում, անկասկած, մի աւելորդ անգամ պէտք է նկատել Նադսոնի ազդեցութիւնը, որի պօէզիային ընդհանրապէս շատ բան են պարտական հայ բանաստեղծները: Յիշեցէք, ինչպէս Նադսոնը, քանի մօտենում էր մահուան, աւելի և աւելի յաճախ արտայայտում էր այն յոյսը, որ հզօր—մարգարէ—ներշնչողը մարդկանց նոր խօսք կ'ստի, կրգինուի փոքրոգութեան և քնի դէմ, իւր ոգևորութեամբ կ'ամրապնդի տանջողներին և լքուածներին...

«Թող խաբեբայ, բայց հաւատասցող մարգարէն մեզ երգերով դղրդացնի», «Ուր ես դու առաջնորդ և մարգարէ... Օ, ե՛կ և թօթափիւր այս փղծուկի և քնի ծանրութիւնը»: «Ժամանակ է, երևացի՛ր, մարգարէ՛, տրտմութեան ամբողջ ոյժով,

սիրոյ ամբողջ ոյժով աղաղակում եմ առ քեզ: Նախիր, ինչպէս զառամել ենք մենք, նախիր, ինչպէս յոգնել ենք, ինչպէս անօգնական ենք տանջող կռուի մէջ...:

Այս նախածնական եղանակը, երբեմն քիչ թուլացած և ծեափոխուած, մշակուած է ժամանակակից հայ բանաստեղծների շատ ստեղծագործութիւնների մէջ, ինչպէս Յովհաննիսեանի, Ծատուրեանի, Թումանեանի և այլոց: Նրանք բոլորը դիմում են մի ինչ որ երեւակայական, գաղափարական բանաստեղծի կամ երգչի, նրանից կարող երգեր, նորոգութեան և կատարելութեան կոչ լսելու յուսով: Այսպէս Յովհաննիսեանը «Երգչին» բանաստեղծութեան մէջ, ցանկութիւն է յայտնում, որ այդ երգիչը

Թող զարթեցնէ համարձակ Վառիր դու մեր սրտերում

Մեր քնէած զգացմունք: Հուրը ազնիւ կրքերի—

Մենք չկամինք խսրխափել Երկրպագու ենք կանգնում

Ուաւարի մէջ տգիտութեան: Ճշմարտութեան պատկերի:

Նոյն հեղինակի մի այլ բանաստեղծութեան մէջ—որ կրում է մի շատ բնորոշ մականգիր Եսայի մարգարէից—մենք դառնում ենք հետեւեալ դիմումը մարդիկ բանաստեղծին.

Մի թողիւր, երգիչ, քնարըդ կախած

Որ նրան ժանգով տարիքը պատեն,

Ոսկի լարերին դու ոգևորուած

Զարկիր մատներով, թող դարձեալ հնչեն:

Թող հնչեն նորից հին երգը անմահ

Եւ վառեն սիրով սրտերը մարդկան,

Թող նոքա նորից օրհնհրգեն անմահ

Գործերը բարւոյ և կարեկցութեան:

Ինչպէս չէ կարող ձմեռն արգելել

Գալուստը շքեղ ծաղկաբոյր գարնան,

Նոյնպէս ճշմարիտ խօսքը խափանել

Չէ կարող ձայնը անմիտ չարութեան:

«Աշուղ» բանաստեղծութեամբ Յովհաննիսեանը նման կոչով դիմում է ժողովրդական երգչին, որին յորդորում է ազգային նուագարանի ներդաշնակութեամբ երգել զմայլեցնող, ոգելից երգ,—դնել նրա մէջ այն բողոքը, որ զգում, բայց չեն կարողանում արտայայտել նրա եղբայրները: Թող նրա երգը

լինի տխուր և մռայլ, նրա մէջ լսուեն արտասուքներ,— այնու-
տմենայնիւ նա կարող է ազդել մարդկանց վրայ իւր ճշմար-
տութեամբ, ստիպել նրանց ցնցուել, բացատրել նրանց պար-
տականութիւնը ճշուածների վերաբերմամբ:

Բացէք Մատուրեանի բանաստեղծութիւնների բ. հատորը
և դուք կըզտնէք այնտեղ «Հայ երգչին» բանաստեղծութիւնը,
որ դարձեալ արտայայտում է, ներշնչուած բանաստեղծի հա-
մար անհրաժեշտ, նոյն միտքը,

Երգիր, որ ազատ քնարիդ լարերով

Ցնցես թելերը թմրած սրտերի

որը ցոլանում է Յովհաննիսեանի ոտանաւորի մէջ: Հեղինակն
սկզբում ներկայացնում է տանջանքների, վատութեան, փոք-
րոգութեան տխուր պատկեր, յոյսերի, երազների և համարձակ
թռիչքների բացակայութիւն, և մինչև անգամ աւելի մեծ ե-
ռանդով, քան Յովհաննիսեանը կոչ է տնում ժողովրդի բանա-
ստեղծ ներշնչողին, որի ժամանակ երբեմն հնչում են զուտ
նաղսօնական խաղեր.

Օ, երգիչ, երգիր մեզ հզօր երգեր,

Բոցավառ երգեր ոգևորութեան:

Երգիր մեզ անմահ, կորովի ձայնով

Փառք և յաղթանակ փայլուն գործերի,

Երգիր որ ազատ քնարիդ լարերով

Ցնցես թելերը թմրած սրտերի...

Երգիր... Թող քո երգն անկեղծ, ոգելից,

Որպէս ջերմ աղօթք հայրենասէրի,

Ցրուէ մռայլը վհատ սրտերից,

Բանայ մեզ աղբիւր ոսկի յոյսերի...

Թող քո ոգեշունչ, կարող երգերով

Մովի պէս յուզուի հայրենի աշխարհ...

«Պօէտ» բանաստեղծութեան մէջ Մատուրեանը մի քիչ
ձևափոխելով պօէտ դադափարը, վերցնելով նրանից մարգարէի
մի քանի դժերը, որով նա ամբոխից անհամեմատ բարձր է
կանգնած և իշխանաբար հպատակեցրել է իբրան, որպէս զի նրան
բարու, զեղեցիկի և ճշմարտութեան ուղիով տանի,— այնուա-
մենայնիւ պարգևում է նրան մխիթարիչի, տանջուողների բա-
րեկամի առաքելութիւն, որ ընդունակ է կատարել հրաշքներ,

իրա մարդասիրութեամբ, կոչական երգով: Նա կոչում է այդ
պօէտին.

Պօէտ, դու հպարտ սէգ արծուի նման,
Բարձրից մի նայիլ տգէտ ամբոխին.

Երգէր նորան հայ և աղքատ վաստակ:
Երգէր նորան լոյս, բարիքներ ուսման,
Եղէր ամբոխին ուսուցիչ—ընկեր.
Նստիւր նրա հետ մի ճաշի սեղան,
Շօշափիւր ժօտից դու նորա վերքեր...

Ապրիւր նորա հետ, նորա տանջանքով,

Մի զգուիք նրան ձեռքդ պարզելու.

Դու ոչոք ներշնչիր նորան քո երգով—

Խաւարի կայանքն անվախ փշրելու:

Համարեա նոյնպիսին գտնում ենք երրորդ ժամանակակից
բանաստեղծ Լևոն Մանուէլեանի մօտ, որ կրում է «Պօէտ»
վերնագիրը, որի մէջ գտնում է ի վերուստ շնորհուած, ներշնչ-
ուած երգչին, որ ոնվեհերութեամբ և յուսով է լցուած,
ժգտում է բարձր նպատակի, ընդունակ է մարդկանց քաջաբե-
րելու և մխիթարելու... Հեղինակը կոչում է այդ «երգիչ-մար-
դարէին» իւր երազներից ամբոխին մասն հանել, ցոյց տալ նը-
րան նոր հորիզոններ... Քանի որ միաժամանակ մի քանի բա-
նաստեղծներ նոյն ղիմումներն են անում, նրանք ահամալ գրա-
ւում են մեր ուշադրութիւնը և սկսած է միեւնոյն կարգի մէջ
մտքրուեն:

(Վերջը հետևեալ համարում)

